

نگاهی کوتاه به کودتای ۲۸ مرداد

خسرو سیف

کودتای ۲۸ مرداد را می توان عکس العمل شکست یک ابر قدرت جهانی بدست یک کشور با مدیریتی توانا، خردمند و مصمم دانست که بدون همکاری عوامل خود فروشی بومی و دشمنی رهبرانی که خواسته های فردی خود را مقدم بر منافع ملت و کشور می دانستند، امکان پذیر نمی بود.

و اما پیش زمینه های کودتا :

پس از پیروزی مصدق بر مخالفان در سی ام تیر ماه ۳۱ چنین تصور می شد آنان با شکستی که روبرو شده اند، توانایی هر گونه عملی از آنها سلب شده است. در حالیکه واقعیت غیر از این بود، با همه پرسى و انحلال مجلس هفدهم، نمایندگان مخالف نهضت ملی با مصونیت پارلمانی خود و تریبون آزادی که برای حمله به مصدق در اختیار داشتند از دست داده بودند و دولت می توانست با فراغ بال و خیالی آسوده، سیاستهای خود را دنبال کند، ظاهر امر چنین می نمود که مصدق یک تنه از پس تمام دشمنان خود برآمده است، اما باطن امر چیز دیگری بود، مصدق تنها در مقابل مخالفان خارجی و داخلی که اکنون تعدادی از هواداران

موثر نهضت ملی به آنها پیوسته اند، بر فعالیت خود در جهت سقوط دکتر مصدق که هدف نهایی دولت انگلستان بود، افزودند.

مخالفان برای ضربه زدن به دولت حادثه آفرینی می کردند از آنجمله توطئه ۹ اسفند و بشهادات رساندن سرلشکر افشار توس رئیس شهربانی وقت نام برد. آنان با تجربه های خود از ۳۰ تیر دریافته بودند که مصدق را بدون توسل به کودتای نظامی نمی توان ساقط کرد. در راستای این فکر سفیر امریکا هندرسن در ۹ خرداد ۱۳۳۲ در دیدارهای پنهانی باشاه که یک ساعت به طول انجامید، پیام چرچیل را به او رسانید و گفت دولتهای انگلستان و آمریکا

از نخست وزیری فضل الله زاهدی حمایت خواهند کرد و شما هم می باید از او

حمایت کنید. و مطمئن باشیم که شما نظر خود را در نیمه راه عوض نخواهید کرد.

هندرسن برای دور بودن از صحنه عملیات پس از دیدار با مهره های اصلی و فراهم کردن مقدمات کار، ایران را به قصد آمریکا ترک نمود و آمریکا هم مشغول قرار و مدارهای بود که می باید انجام گیرد.

باید توجه داشت از همان آغاز دولت دکتر مصدق عملیات سری بریتانیا برای

براندازی دولت او شروع شده بود و از سوی وزارت خارجه انگلستان شخصی به نام

زینر که سوابق فعالیت های اطلاعاتی در درون جنگ جهانی دوم و با عوامل انگلیسی

در ایران آشنا و در ارتباط بود به ایران اعزام گردید همزمان سازمان اطلاعاتی بریتانیا موسوم به (MI۶) نیز یکی از کار بدستان ارشد خود به نام **وود هاوس** (Wood house) را به ایران فرستاد تا سرپرستی جاسوسان انگلیسی را عهده دار شده و شبکه جاسوسی را بوجود آورده و در جهت بر اندازی مصدق دست در دست ماموران سیا (CIA) در تهران به فعالیت پرداختند. طرح کودتا برای آنها بسیار جدی بود از اینرو می باید وسایل کار از هر نظر فراهم می شد.

وود هاوس در اوایل مرداد ماه ۱۳۳۱ با هواپیمای وابسته سفارت یک محموله اسلحه از پایگاه نظامی **حبابیه عراق** با خود به تهران آورد. وی پیش بینی میکرد بزودی رابطه ایران و انگلستان قطع خواهد شد. به دنبال آن کمونیستها به آشوب بر خواهند خواست در آن صورت میتوان از این اسلحه ها استفاده نمود در هر حال روز ۳۰ مهر ماه ۱۳۳۱ قطع رابطه با دولت بریتانیا اعلام گردید و تمام افراد سفارت انگلیس از ایران خارج شدند. وود هاوس قبل از ترک تهران وسایل ارتباط و همکاری **برادران رشیدیان** را با سرپرست سازمان سیا در سفارت آمریکا فراهم آورد و یک دستگاه فرستنده برای ارتباط با MI۶ در اختیار آنها گذارد. پس از آن وود هاوس به واشنگتن و لندن و ایجاد هماهنگی میان آنها به قبرس رفته در پایگاه نظامی بریتانیا دفتری تاسیس کرد تا از آن طریق ترتیب ارتباط با عوامل خود را در تهران

بدهد و به لندن مراجعت نماید . همکاران وود هاوس در لندن نقشه براندازی مصدق را که بر آن نام رمزی **عملیات چکمه** نهاده بودند با او در میان نهادند .

روزولت هم که به آنها پیوسته بود ضمن تایید نقشه انگلیسی ها گفت **ترومن** و **آچسن** با آن موافقت نخواهند کرد باید منتظر دولت جدید جمهوری خواه در آمریکا بود مکن است آنها موافقت کنند.

طرح عملیات چکمه

این طرح مشتمل بر دوبخش بوده و شامل بخشهای زیر میباشد :

بخش یکم : متکی بر یک سازمان شهری که در اختیار **برادران رشیدیان** قرار داشت.

بخش دوم : متکی بر همکاری بعضی از سران **عشایر جنوب** بوده که هر دو بخش همزمان آغاز می شد.

از سوی دیگر عوامل آنها در سایر گروههای اجتماعی و سردمداران اوپاش در این سازمان شهری جای داشتند. و مقرر شده بود این سازمان با استفاده از **حمایت شاه و حتی بدون حمایت شاه کنترل تهران را بدست گیرند** و دکتر مصدق و یاران او را باز داشت نمایند و همینطور در سایر شهرها . بهترین زمان برای اجرای عملیات را اول بهار تا پایان

تابستان که مصادف با ییلاق - قشلاق عشایر است انتخاب کردند هزینه عملیات علاوه بر ماهیانه ده هزار لیره که به برادران رشید یان داده می شد نیم میلیون لیر دیگر پیش بینی شده بود. واکنش اولیه آمریکا در مقابل این پیشنهاد انگلیسی ها سرد و تردید آمیز بود چه آمریکایی ها هنوز فکر می کردند برای جلوگیری از کودتای احتمالی کمونیست ها باید با همکاری مصدق عمل نمود ولی با روی کار آمدن دولت جدید در آمریکا که جمهوری خواه بود چرچیل پدیدار دوست زمانجنگ جهانی دوم آیزنهاور رییس جمهوری جدید آمریکا شتافت و او را راضی نمود نمود که اگر حکومت مصدق باین ترتیب ادامه دهد با نفوذ و قدرتی که **حزب کمونیست توده** پیدا کرده است زیر نفوذ شوروی و کمونیستها قرار خواهد گرفت در نتیجه آمریکا تصمیم به همکاری با انگلیس جهت بر اندازی حکومت قانونی و ملی مصدق گرفت. و **برادران دالس** که یکی در راس وزارت خارجه و دیگری رییس سازمان سیا بودند نسبت به پیشنهاد کودتای انگلیسی ها موافقت نموده آماده کار شدند و طی جلساتی در این زمینه طرح جدید براندازی مصدق این بار با نام رمزی **آژاکس** تهیه و **کیم روزولت** به فرماندهی عملیات در **تهران** تعیین شد همانطور که قبلا گفته شد **هندرسن** در ۹ خرداد ۱۳۳۲ پیش از ترک تهران نزد شاه رفت پیام دولت خود و چرچیل را باو رساند و شاه از دریافت پیامها جان تازه گرفت .

طرح آژاکس در ۴ تیرماه ۱۳۳۲ بر تعیین تکلیف قطعی کودتا جلسه ای با حضور مسولان امر در دفتر جان فاستر دالس وزیر خارجه آمریکا تشکیل شد . که هندرسن نیز در آن شرکت کرد و اظهار نمود : آقای وزیر ما با وضعی نومید کننده و خطر ناک و دیوانه ای که می خواهد با روس ها دست به یکی کند روبرو هستیم . از اینرو چاره ای جز کودتا نداریم که مورد تایید دالس نیز قرار گرفت کیم روز ولت هم مطالبی درباره شبکه اطلاعاتی بریتانیا و اینکه آنها پیش از ترک ایران با دو تن به اسامی مستعار **نووسی و کفرون (اسد الله و سیف الله رشیدیان)** و **یکنفر مامور اطلاعاتی بریتانیا به نام کاپرون آشنا شده اند** کیم روز ولت در ۱۸ تیر ماه ۱۳۳۲ از طریق مرز عراق با گذرنامه جعلی به نام **جیمز لاگریج** وارد ایران شد . برای معرفی کیم روز ولت به شاه و چگونگی عملیات کودتا دوتن از ماموران آمریکایی **بدید ن اشرف پهلوی** در فرانسه رفته و او را در جریان چگونگی کودتا قرار می دهند و به پیشنهاد ان دو اشرف پهلوی نیز در ۱۴ مرداد ۳۲ به تهران وارد شد و بلا فاصله بدیدار شاه رفت ضمن معرفی کیم روز ولت پیام دولتهای انگلیس و آمریکا را در مورد کودتا در اختیار شاه میگذارد .

ورود اشرف به تهران با اعتراض دولت روبرو شد و در نتیجه وی پس از ۴ روز در ۱۸ مرداد ماه با یک هواپیما ایران را ترک کرد .

کیم روز ولت پس از ورود به تهران بوسیله برادران رشید یان شاه را ملاقات کرد و او را در جریان چگونگی کودتا قرار داد چندین ملاقات با زاهدی و پسرش که با نام مصطفی ویسی فعالیت میکرد و در کمال پنهان کاری در دیدارهای دیگری شاه را در جریان جزئیات نقشه قرار می داد و در خصوص کسانی که انتظار همکاری آنها را داشتند گفتگو می کردند . **غالب گفتگوها درباره برخی روحانیون بود کیم روز ولت گفت انگلیسی ها امید زیادی به همکاری روحانیون دارند اما دوستان ایرانی ما جمشید و اسفندیار بزرگمهر با نام مستعار بوسکوی اول و بوسکوی دوم می گویند اعتمادی به ملاها نیست و کیم روز ولت هم تایید می کند و می گوید آنچه تا کنون از ملاها دیده ایم در خواست وجوهات گزاف بوده است و نمی توانم به اشخاصی که فقط برای پول حاضر به همکاری می شوند اعتماد کنم ولی از توانایی برادران بوسکو در سازمان دهی خیابانی مطمئن هستم .** همچنین از یک میلیون دلاری که در اختیارش بود با شاه گفتگو کرد . و درباره زاهدی و ارتشی ها هم سخن گفتند . آخرین ملاقات کیم روز ولت با شاه در شب ۱۸ مرداد بود که شاه میباید پس از امضاء فرمانهای عزل مصدق و نصب زاهدی به شمال برود .

شاه و ثریا بدون آنکه موفق به امضای فرمانها بشوند در ۱۸ مرداد به شمال حرکت کردند و روزنامه ها خبر سفر آنها را روز بعد اعلام نمودند . کیم روز ولت و دوستانش برای امضای

فرمانها به چاره جویی پرداختند تا اینکه بوسیله برادران رشیدیان به **سرهنگ نعمت الله نصیری** فرمانده گارد ماموریت داده شد ایشان جهت امضای فرمانها با هواپیما به شمال عزیمت پس از امضای فرمانها در روز ۲۱ مرداد آنها را به فضل الله زاهدی می دهد. شنبه ۲۴ مرداد زاهدی با برخی از نزدیکان خود چون حائری زاده- احمد فرامرزی- سرتیب گیلا نشاه- سرتیب باتمانقلیچ- به رایزنی نشست. قرار شد فرمان عزل دکتر مصدق همان شب بوسیله سرهنگ نصیری ابلاغ شده که با هشپاری گارد محافظ دکتر مصدق، سرهنگ نصیری توسط **سرهنگ ممتاز** دستگیر و در نیمه کودتا به شکست می انجامد و شاه و ثریا به بغداد گریختند.

کودتا در شرایطی اتفاق افتاد که دکتر مصدق همواره سرتیب **تقی ریاحی** رییس ستاد ارتش را در جریان توطئه ای که در حال شکل گیری بود قرار داد و همیشه در پاسخ جمله خیالتان راحت باشد اوضاع آرام و تحت کنترل است روبرو می شد. لازم به یاد آوری است سرتیب ریاحی با توصیه تنی چند از رهبران حزب ایران در این سمت قرار گرفته بود

پس از شکست کودتای اول در ۲۵ مرداد ماه میتینگ بزرگی به دعوت حزبها و اتحادیه های هواداران نهضت ملی در میدان بهارستان تشکیل گردید که مسولیت اداره آن به عهده **حزب ملت ایران** بود و محل سخنرانی ها بالکن دفتر جلالی نائینی بود. کسانی که در بالکن

حضور داشتند **آقایان دکتر شایگان - مهندس رضوی - مهندس زیرک زاده -**

دکتر فاطمی - دکتر سعید فاطمی - جلالی نائینی - داریوش فروهر - حاج حسن شمشیری - حاج حسن قاسمیه - کریمپور شیرازی - ابراهیم کریم آبادی و... که از این میان آقایان جلالی نائینی - دکتر فاطمی - مهندس زیرک زاده - و دکتر شایگان و مهندس رضوی سخنرانان اصلی بودند و من نیز در کنار دکتر فاطمی حضور داشتم .

در فاصله ۲۵ تا ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ مطبوعات کشور شرایط بسیار ویژه ای را می گذراندند . روزنامه ها به شیوه بسیار تند به عملکرد کودتا چیان و دربار می تاختند و از سوی دیگر جناح انگلیسی حزب توده بوسیله عوامل خود به آتش سوزیهای پراکنده و تخریب محل هایی چون دفتر حزب ملت ایران و با طرح شعارهای تند علیه دربار شاه و شعار نویسی بر روی دیوارهای شهر (همچون اوایل انقلاب) و نام گذاری خیابان ها و پایین کشیدن مجسمه های رضا شاه و محمد رضا شاه و برخورد های تند با سایر کسانی که مخالف این اعمال زود هنگام بودند و ایجاد نگرانی و وحشت در مردم زمینه را برای کودتا فراهم ساختند

در ۲۵ مرداد مصاحبه مطبوعاتی زاهدی با کمک اردشیر زاهدی با خبرنگاران نیویورک تایمز و آسوشیتدپرس در مخفیگاه خود که در منزل زیمر من (یکی از کارمندان سفارت امریکا واقع در خیابان بهار) پتهان شده بود انجام گرفت و همچنین اقدام به تکثیر و توزیع فرمان

نخست وزیر زاهدی در سطح شهر نمودند و برای جلب حمایت لشکرها اردشیر زاهدی به اصفهان و سرتیب فرزندگان به کرمانشاه فرستاده شدند و آنها از کودتا اعلام پشیمانی کردند .

هندرسن که نزدیک به دو ماه در ایران نبود و در آمریکا در متن توطئه بر اندازی حکومت ملی دکتر مصدق قرار داشت و با شکست کودتا بدون فوت وقت در عصر روز دوشنبه ۲۶ مرداد وارد ایران شد پس از تماس با کیم روز ولت و آگاهی از چگونگی برنامه کودتا و مشاهده و تظاهرات توده ای ها در ساعت ۶ بعد از ظهر بیدار دکتر مصدق شتافت و این ملاقات با گله و شکایت طرفین از وضع ناآرام موجود به پایان رسید ، هندرسن می گوید

وقتی دکتر مصدق را ترک کردم او در وضع روحی خوبی بود هندرسن از

برخورد رسمی و غیر معمول مصدق حدس می زد که وی دست آمریکا را

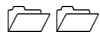
خوانده واز مداخله آنها آگاهی داشته است و دکتر مصدق در سراسر

مطالب خود با متلک ها و لحن نیمه شوخی و کنایه آمیز

به توطئه آمریکا و انگلیس گوشه می زد حتی یک بار صریحا گفت نهضت

ملی ایران تصمیم دارد که در قدرت باقی بماند و تا آخرین نفر اگر هم

تانک های انگلیس و امریکا از روی نعششان بگذرد مقاومت نمایند .

نا آرامی های سازمان یافته از صبح روز ۲۸ مرداد از جنوب تهران شروع شد و نقاط مختلف شهر دسته های دوپست و سیصد نفری از اوباش و ارادل با همکاری افسران و سربازان با کامیون ها و جیب ها و وسایل ارتشی به نفع شاه و مخالفت با دولت ملی شعار می دادند و در این تظاهرات زن های محله بدنام شهر به رهبری محمود مسگر و ملکه اعتضادی نقش اساسی داشتند و افرادی که بطور فعال از ابتدا در این کودتا شرکت داشتند عبارت بودند از : سید مصطفی کاشانی (فرزند آیت .. کاشانی)، اردشیر زاهدی ، مهدی میر اشرافی ، ملکه اعتضادی ، دکتر بقایی ، حسین مکی ، حایری زاده، علی زهری ، مهدی پیراسته ، شمس قنات آبادی و دار دسته شعبان بی مخ ، طیب حاج رضایی، رمضان یخی و....

که حمله به ادارات از ساعت ده صبح به بعد با ورود گروهی از چاقو کشان حرفه ای و اوباش به میدان عملیات شروع شد محل استقرار آنها در سبزه میدان و سپس به دسته های کوچکتر تقسیم شدند و طبق برنامه های که در اختیار آنها گذاشته بود عمل کردند. محل رادیو اشغال شد اولین پیام رادیویی حاکی از پیروزی کودتا گران بوسیله ملکه اعتضادی و سپس مهدی میر اشرافی مدیر روزنامه آتش و مهدی پیراسته از رادیو خوانده شد

و اما در ساعت ۲ بعد از ظهر در منزل دکتر مصدق آقایان دکتر فاطمی

، دکتر صدیقی ، مهندس حسینی، مهندس رضوی ، نریمان ، ملک اسماعیلی ،

دکتر شایگان ، مهندس زیرک زاده ،سیف الله معظمی و اعضای دفتر نخست وزیری حضور داشتند و دکتر مصدق از همکاران خود می خواهد که منزل را ترک نمایند و خود اصرار داشت که در منزل خواهیم ماند ولو کشته شوم آقایان هم می گویند در صورتی خواهند رفت که ایشان هم از منزل خارج شده بالاخره با اصرار همگی دکتر مصدق ناگزیر به ترک منزل با استفاده از نردبان از طریق منازل همسایه می شوند و در تمام مدت گارد محافظ منزل دکتر مصدق بفر ماندهی سرهنگ ممتاز با قدرت تمام با کودتا گران مقابله و مقاومت کرد و در ساعت ۵/۳۰ بعد از ظهر ۲۸ مرداد دفاع خانه دکتر مصدق در هم شکست و تا ساعت ۸ شب که حکومت نظامی بود مهاجمان فرصت داشتند تا به درون خانه بریزند و هرچه بود به غارت بردند و سپس خانه را به آتش کشیدند . دکتر مصدق و دکتر شایگان و دکتر صدیقی و مهندس معظمی به خانه مهندس معظمی رفتند. در پی اعلامیه فرماندار نظامی مبنی بر احضار دکتر مصدق و همکاران او روز بعد خود را به فرماندار نظامی معرفی نمودند در نتیجه بوسیله خود رو های شهر بانی به فرمانداری نظامی برده شدند و در ساعت ۱۸/۱۸ به باشگاه افسران محل استقرار کودتا گران نزد زاهدی برده شدند و سپس به محل لشکر ۲ زرهی محل دستگیری زندانیان منتقل شدند

آنچه ابر قدرتهای انگلستان و آمریکا در آن زمان مصمم کرد که دولت ملی و مردمی مصدق را سرنگون کنند. تنها جبران ملی شدن صنعت نفت نبود زیرا با پیدا شدن منابع نفت در دیگر سرزمینهای منطقه مشکلی برای تامین انرژی وجود نداشت خطر کمونیست هم به تایید مدارک و تمامی افراطی گری های حزب توده که رسماً افشا شده است نبوده و دلیل اصلی وجود یک دولت ملت گرای و قدرت گرفتن حزبهای ملی در ایران بود. ترس دولتهای آزمند انگلستان و آمریکا از الگو شدن مصدق و گسترش موج ملت گرایی و دموکراسی خواهی و به خطر افتادن منافع آنها در سراسر جهان بود که ملی شدن کانال سوئز آغاز آن تلقی می شد.

اثر مهم دیگر ملی شدن صنعت نفت در ایران ، مبارزه مصدق در چارچوب قانون های بین المللی بود که در قطعنامه ۱۹۵۴ سازمان ملل حق حاکمیت دائمی ملتها بر منابع طبیعی و بهره برداری از آن به رسمیت شناخته شد و این هدیه ای و خدمتی ارزنده از سوی دولت ملی ایران و مصدق بزرگ به همه ملتهای جهان بود.

تهران - ۲۵ مرداد ۱۳۸۴ خورشیدی